

ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

У статті розглядаються підходи до проблеми моральних цінностей в сучасній українській філософії освіти. Підкреслюється криза моральних цінностей в українському суспільстві, викликана руйнуванням комуністичної моралі. Мова йде про тривожні тенденції в ієрархії моральних цінностей молодого покоління. Автор наголошує на необхідності зміни цінностей у відповідності з вимогами демократичного суспільства. Аналізує християнські та гуманістичні моральні цінності.

Нині Україна переживає складний перехідний період від тоталітарного до правового демократичного суспільства. Цей процес супроводжується руйнуванням старих моральних цінностей у житті нації і пошуками нової етичної концепції.

Впродовж багатьох десятиліть смисложиттєві цінності і духовні обрії свідомості переважної частини населення колишнього Радянського Союзу, в тому числі й України, визначала марксистська система. Складовою частиною радянської дійсності була подвійна мораль. Одна з них відповідала ідеологічним очікуванням, тонко пристосовуючись до нормативної лексики соціалізму, інша виростала з реального життя і безпомилково відповідала його особливостям та змінам. Як результат такого всепроникаючого роздвоєння була роздвоєною і людина. З одного боку, це була "нова радянська людина", яку плекала система комуністичного виховання і яка не завжди була носієм чеснот, описаних у "моральному кодексі", а з іншого боку — людина реального життя, тією чи іншою мірою пристосована до нього [1].

Після розвалу СРСР цінності радянського марксизму втратили свою притягальну силу, залишивши масу людей у стані тяжкої духовної кризи і з відчуттям цілковитої невизначеності. Нинішні суспільні реалії в Україні яскраво демонструють важливість для людей і суспільства міцної, духовно змістовної, вкоріненої в реальному житті системи моральних цінностей. В суспільстві зростає переконання в тому, що ні економічне, ні політичне життя, ні правові економічні стосунки між людьми не зможуть набути нормального розвитку, доки для них немає мінімальної етичної основи [2].

Суспільні проблеми знаходять сьогодні відображення в процесі виховання молодого покоління. Шкільна практика доводить, що етичні цінності ще не посіли належного місця у системі цінностей учнів. В учнівському середовищі спостерігаються прояви крайнього індивідуалізму, егоцентризму та агресивності, чітко проглядається тенденція, спрямована на досягнення особистого успіху будь-якими засобами, не завжди морально виправданими. Особливу тривогу викликає те, що в ієрархії цінностей школярів цінності культури та моральності займають найнижчі місця [3]. В цих умовах особливого значення набуває формування життєво активного, гуманістично спрямованого громадянина демократичного суспільства, який би у своїй життєдіяльності керувався культурно-національними і вселюдськими цінностями [4].

За таких умов різко загострюється потреба духовного оновлення, зростає необхідність зміни цінностей, що мислиться як повернення до засад, які вже існували за межами історичного руху нашого суспільства. Пошуки засадничих моральних цінностей одних ведуть до філософії класичного європейського ідеалізму, інших — до християнського віровчення в його традиційному тлумаченні, багатьох — у світ традицій та цінностей народно-національного буття [5].

В умовах існування невизначеності щодо характеру і змісту моральних цінностей ряд українських вчених вважають, що християнські цінності — це ті засади, які порятують українську націю [6,7,8,9]. Християнський підхід ґрунтується на вірі в Бога як абсолют Добра. Поняття Бога зрозуміле, доступне і прийнятне всім людям на землі. Ця стратегія визнає гріховну слаб-

кість людини і ставить собі за мету зробити її морально досконалішою. Головним предметом уваги названої стратегії є розвиток сумління людини, що застерігає її від зла, вказує на вчинений проступок щодо моралі, який трактується як гріх. Зразком у цій стратегії є людина, яка служить Богові й Батьківщині і в своїй діяльності вічно прагне до добра на землі і відповідно визначає свої вчинки [10].

У християнстві ідеалом моральної поведінки є Ісус Христос. Через призму віри в нього християнин сприймає запропоновані йому вселенські норми моралі, а також національні, громадянські, сімейні та особисті моральні цінності. Відповідно до змісту Головного Ідеалу християнства людина повинна все життя йти до Добра і лише дорогою Добра. Всякий відступ від цього принципу трактується як гріх, як вчинене зло, що довго, а то й завжди турбуватиме наше сумління [11].

Підкреслюючи значимість для України традиційного християнського підходу, слід наголосити, що він пов'язаний з українською ментальністю, ґрунтується на глибоких традиціях, а також є частиною національної та демократичної спадщини. Крім того, новий соціальний ідеал на християнських цінностях передбачає формування особистості, яка могла б морально поводитись в умовах демократії та свободи, здатної до самоконтролю та самообмеження і жити згідно з існуючими в суспільстві цінностями.

Інший, гуманістичний підхід має свою систему цінностей, що ґрунтується на вірі в людину, яка розглядається як абсолютна цінність і вершина еволюції. Людина має право на свободу, розвиток і виявлення своїх здібностей та право на щастя. Тут основним критерієм оцінки соціальних інститутів є благо людини, а принцип рівності, справедливості та людяності є бажаною нормою між людьми [12]. Всі інші цінності виводяться з людини і мають бути їй підпорядковані. Ставлення до людини як до найвищої цінності орієнтує на повагу до особистості, на розвиток її творчого потенціалу, на природність душевних переживань та прагнень і щоденних потреб [13].

Гуманізація освіти — це два взаємопов'язаних процеси, що розвиваються нерівномірно. Перший з них передбачає звільнення свідомості та поведінки людей від догм, стереотипів тоталітарної, авторитарної свідомості, від її страхів і загальних заборон. Інший процес сприяє укріпленню системи гуманістичних цінностей, стимулів і мотивів у культурі свідомості та поведінки особистості. Головна риса гуманізації полягає в тому, що в удосконалюванні людини вбачають не засіб благополуччя суспільства, а мету

суспільного життя, коли розвиток особистості не загнано в межі "соціального замовлення", а передбачає виявлення та вдосконалювання всіх сутнісних сил людини, коли самого індивіда бачать не "тим, якого ведуть", яким "керують", а творцем самого себе, своїх обставин [14].

Про актуальність гуманізації виховання та винятковезначення морально-етичних цінностей свідчить аналіз суджень старшокласників про гуманну людину та її сутнісні характеристики. Виявлено, що понад 70 % старшокласників лише частково охарактеризували поняття "гуманна людина". Вони не відзначили таких характеристик гуманності, як вміння співвідносити себе з іншими, любити іншу людину, захищати її гідність, протистояти злу і насильству і давати відсіч будь-якому прояву жорстокості [15].

Разом з тим окремі філософи освіти вважають, що гуманістичний підхід в його матеріалістичному розумінні й орієнтація на людину як вершину еволюції не витримує критики. Повага до якоїсь абстрактної людини або "нашого ближнього" не таїть у собі зла. Але, коли поняття людини як найвищої і єдиної цінності фактично переноситься на наше власне "Я", тоді ця повага сприяє розвитку власної неприборканості і вседозволеності. У цьому разі навіть матеріалістичний погляд на людину має для нас застережливий сенс: вона — єство стадне, постійно потребує над собою авторитету [16].

У зв'язку з посиленням світових інтеграційних процесів, учасником яких дедалі більше стає Україна, вітчизняні філософи все частіше говорять про формування загальнолюдських цінностей, що належать до найголовніших ціннісних орієнтацій, які утримують вісь людяності і гуманності в суспільстві, їхній нормативний зміст є стабілізуючим суспільним фактором [17]. Загальнолюдські цінності — це ідеї, ідеали, норми, вироблені людством у процесі свого цивілізаційного поступу. Загальнолюдські цінності — справедливість, рівноправність, свобода, демократія, братерство, толерантність, миролюбність притаманні цивілізаційній спільноті та високорозвиненим націям. Інтеграційні процеси перемішують і викристалізують вселюдські цінності. Від роду до народу і далі — до світової спільноти — такий природний шлях становлення цивілізаційної людини. І порушення цього процесу спричиняє деформації в розвитку особистості. Таким чином, загальнолюдські цінності — це національні — збагачені цивілізованими народами, а національні — це загальнолюдські в національному вияві [18].

Моральні цінності національного виховання, на думку О. Вишневського, повинні складати ієрархічну систему ідеалів, цілей та концеп-

цій, підпорядкованих найвищій владі — Богові. Ця система не тлумачиться як релігійна, хоча має християнську основу. При цьому виділяється 5 сфер моральних цінностей: а) абсолютні вічні цінності; б) національні цінності та ідеї; в) соціальні цінності; г) цінності сімейного життя; д) цінності особистого життя. Подібний погляд на цінності, хоч і засвідчує їхню системно-ієрархічну будову, ще не виражає властивий їм зміст, не вказує на їхню якість. Це лише універсальна схема, що може наповнюватись різним змістом. Найважливішим моментом у природі цінностей є те, що зміст будь-якої системи визначається

передусім характером Головного ідеалу, який покладено в їх основу, тобто розташовано на вершині ієрархії [19].

Сьогодні очевидно, що автори пропонованих досі концепцій моральних цінностей декларативно відійшли від ідей комуністичних цінностей, але неспроможні заявити про вибір і ґрунтовну розробку іншої системи цінностей. Хто і що буде ідеалом? Бог? Людина? Нація? Саме ця невизначеність значною мірою і зумовлює недостатню ефективність таких концептуальних пошуків [20].

1. *Моложанова С. В.* Гуманізм: К нової системи цінностей.— Минск.: Беларуская навука, 1998.— С. 12.
2. *Малахов В. А.* Етика: Курс лекцій: Навч. посібник.— К.: Либідь, 1996.— С. 7.
3. *Білоусова В. О.* Життєві та етичні цінності старшокласників // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб. / За заг. ред. О. В. Сухомлинської та ін.— К., 1997.— С. 138.
4. *Киричук О. В.* Філософія освіти і проблеми виховання // Філософія освіти в сучасній Україні.— К., 1997.— С. 118.
5. *Малахов В. А.* Етика: Курс лекцій: Навч. посібник.— К.: Либідь, 1996.— С. 8.
6. *Анісімова Р. О., Бурега В. В.* Біблія як методологічне знання: як підійти до нього // Філософія освіти в сучасній Україні.— К., 1997.— С. 186—189.
7. *Вишневецький О.* Освіта в Україні: час демократизації, час реформ / Погрібний А., Алексюк А., Вишневецький О., Майборода В. та ін.— К.: Школяр, 1997.— С. 39.
8. *Ісаєва Г. М.* Релігія як фактор гуманістичного навчання і виховання учнів // Філософія освіти в сучасній Україні.— К., 1997.— С. 453—455.
9. *Камінський Р. В.* Релігія як один із факторів формування суспільної свідомості особистості // Філософія освіти в сучасній Україні.— К., 1997.— С. 458—460.
10. *Ващенко Г.* Виховний ідеал.— Полтава: Ред. газ. "Полтавський вісник", 1994.— С. 183.
11. *Вишневецький О.* Вказ. праця.
12. *Білоусова В. О.* Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи: Монографія.— К.: ІЗМН, 1997.— С. 41.
13. *Каневська О. Б.* Виховання особистості на засадах морально-християнських цінностей в Україні XVI — перша половина XVIII ст.: Автореф. канд. пед. наук: 13.00.01 / Луганськ, держ. пед. ін-т. ім. Т. Г. Шевченка Східноукр. унів — Луганськ, 1997.— С. 12.
14. *Білоусова В. О.* Теорія і методика гуманізації відносин...— С. 44.
15. *Білоусова В. О.* Життєві та етичні цінності старшокласників...— С. 139.
16. *Вишневецький О.* Вказ. праця.
17. *Бутківська Т. В.* Проблема цінностей у соціалізації особистості // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб. / За заг. ред. О. В. Сухомлинської та ін.— К., 1997.— С. 30.
18. *Ігнатенко Т. П.* Співвідношення національних і загальнолюдських цінностей у вихованні // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб. / За заг. ред. О. В. Сухомлинської та ін.— К., 1997.— С. 48.
19. *Вишневецький О.* Вказ. праця.— С. 36.
20. *Там само.*— С. 37.

Zhukovsky V. M.

THE PROBLEM OF MORAL VALUES IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY OF THE TRANSITIONAL PERIOD

The article deals with some approaches to moral values in modern Ukrainian philosophy of education. The crisis of moral values in the Ukrainian society caused by rejecting of Communist morality is underlined. The author points out some disturbing tendencies in the hierarchy of moral values of the young generation. The need of changing values for building a democratic society is emphasized. Christian and humanistic values are analyzed.